

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПОДМАЗІН Сергій Іванович

**РОЛЬ УСТАНОВКИ У ФОРМУВАННІ
ТА ВИЯВЛЕННІ АКЦЕНТУЙОВАНИХ РИС
ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 — педагогічна і вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ — 1994

Дисертацією є рукопис. Робота виконана в Інституті психології АПН України.

Науковий керівник: ГІЛЬБУХ Ю. З.— доктор психологічних наук, професор

Офіційні опоненти: БОРИШЕВСЬКИЙ М. Й.— доктор психологічних наук, професор

КОЛОМИНСЬКИЙ Н. Л.— кандидат психологічних наук, доцент

Провідна організація: Запорізький державний університет

Захист відбудеться «15» березня 1994 р. об 11.00 години на засіданні спеціалізованої ради К.113.04.01. в Інституті психології АПН України за адресою:

252033 м. Київ, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано «10» лютого 1994 р.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00801469 (S)

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат психологічних наук

Алексеева М. І.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність дослідження. Набувши в останній час широкого розповсюдження ідеї педагогіки співпраці можуть здійснитись у широких масштабах тільки при умові індивідуального підходу до особи учня, коли педагог буде взаємодію з ним, спираючись на знання його індивідуальних психологічних особливостей. Тільки на основі розуміння особистості дитини можливо формувати психологічно комфортні відносини з нею і якнайбільше сприяти її прогресивному особистому розвитку.

Особливої актуальності проблема індивідуального підходу до учня набуває тоді, коли у нього починають виявлятися різні варіанти девіантної поведінки і він стає "важким". Як показують дослідження, ця "важкість" дуже часто пов'язана з дисгармонійністю характеру, загостренням певних його рис до крайньої межі норми - акцентуації характеру.

Найбільш поширені акцентуації характеру серед підлітків / вони охоплюють близько 70% усього контингенту дітей цього віку /.

Проблемі акцентуації характеру як особливого преппсихотичного стану присвячені роботи П.Я.Ганнушкіна, О.В.Кербікова, К.Леонгарда, А.С.Лічко та інших. У цих дослідженнях розглядаються феноменологія, генезис та динаміка розвитку акцентуації характеру у підлітків, запропонована клінічна типологія акцентуацій. Але уразливим моментом цього підходу є те, що його представники, як правило, обмежуються описом феноменології, яка може слугувати основою для постановки діагнозу. Коли йдеться про дослідження процесу формування характеру, то воно ведеться виключно в межах теорії конвергенції двох факторів - біологічного та соціального. У клінічних класифікаціях характеру недостатньо представлена активність особи по відношенню до свого характеру, яка визначається її мотиваційно-потребним ядром. У

зв'язку з цим явно недостатніми за об'ємом є дослідження, присвячені проблемі акцентуацій характеру підлітків, проведені у межах вікової та педагогічної психології. У результаті на сьогоднішній день все ще відсутня науково обгрунтована система профілактики та корекції акцентуацій характеру у дітей та підлітків в умовах навчально-виховного процесу. Взагалі, принципові підходи у цій сфері розроблені украй недостатньо. Вказаними вище обставинами і обумовлена постановка проблеми у даному дослідженні - з'ясування факторів, детермінуючих генезис та прояв акцентуацій характеру у підлітків. Необхідність надання їм психологічної допомоги в подоланні наявних недоліків і відхилень загострюється у зв'язку з крайньою недостатністю наявних у літературі практичних рекомендацій та їх недостатньою теоретико-методологічною обгрунтованістю.

Актуальність і недостатня розробленість поставленої проблеми визначили вибір теми даного дослідження.

Об'єкт дослідження - акцентуації характеру у підлітків.

Предмет дослідження - вплив узагальнених смислових установок акцентуєваних підлітків до різних сфер дійсності на їх поведінку і діяльність.

Мета дослідження - виявити роль установки у формуванні та прояву акцентуацій характеру у підлітків, розробити методи діагностики, профілактики та корекції загострень характеру у дітей та підлітків.

Гіпотеза дослідження - кожному типу акцентуєваних підлітків притаманні специфічні особливості їх узагальнених смислових установок; взаємодія між усталеним на даний момент стереотипом поведінки та актуальними узагальненими смисловими установками детермінує діяльність і поведінку суб'єкта.

Смислова установка відбиває прояв у діяльності особистості її ставлення до об'єктів, маючих для неї особистісний смисл. За своїм

генезом смислові установки є похідними від соціальних установок, які формуються у особистості як члена різних груп.

Смислові установки відрізняються від цільових та операційних установок. Вони змінюються тільки при зміні самої діяльності суб'єкта, тоді як цільові та операційні змінюються постійно, залежно від умов діяльності. Виникнувши у конкретній діяльності, смислові установки можуть виявлятися при зустрічі суб'єкта зі схожими значимими для нього об'єктами і визначати його поведінку у широкому колі схожих ситуацій. Такі смислові установки стають узагальненими, генералізуються і перетворюються у риси характеру.

Завдання дослідження:

1. Розробити і апробувати портативні методи діагностики акцентуацій характеру та узагальнених смислових установок підлітків.

2. Виявити специфіку узагальнених смислових установок у різних типів акцентуованих підлітків щодо важливих сфер дійсності: "Навчання", "Школа", "Однолітки", "Сім'я", "Я", "Люди", "Майбутнє".

3. Показати, що діяльність суб'єкту в значній мірі визначається взаємодією, яку складає на даний момент стереотип поведінки та узагальнені смислові установки. Апробувати розроблені методики для прогнозу поведінки підлітків.

4. Розробити принципи та методи психолого-педагогічної профілактики і корекції акцентуацій характеру у підлітків, апробувати їх на формуючому етапі експерименту.

Методологічною основою дослідження є теорія діяльності людини сутності людини, розробленої С.Л.Рубінштейном, А.М.Леонтьєвим, а також у працях з теорії установки Д.М.Узнадзе та його послідовників, працях з клінічної психології / П.Я.Ганнушкін, О.В.Кербіков, А.Є.Лічко, К.Леонгард та ін./, системний підхід до вивчення особистості.

Методи дослідження. Дослідження складалося з двох етапів: констатуючого та формуючого. На констатуючому етапі було використано:

патохарактерологічний діагностичний опитник / ПДО / А.Є.Лічко; модифікований дисертантом, значно портативніший варіант / МПДО / та розроблена ним же методика виявлення узагальнених смислових установок; спостереження за поведінкою дітей; аналіз продуктів їх діяльності; бесіди з учнями, вчителями, батьками. Використовувались тести: кольоровий тест Люшера, тест на хиби виховання / для батьків /, малюнкові тести, соціометрія та інше. Результати дослідження математично оброблювались.

Дослідження проводилось в період з 1987 по 1993 р.р. Основною базою дослідницької роботи були школи №№ 15, 30, 34, 77, 107 м. Запоріжжя. Досліджуваними були 669 учнів 8-9 класів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведене спеціальне теоретичне та емпіричне дослідження, в результаті якого виділено та конкретизовано особливості узагальнених смислових установок у різних типів акцентуованих підлітків. Виявлено залежність між установками у певній сфері дійсності та типовою поведінкою у ній. Показано, що установки в одних сферах дійсності впливають на установки та стереотипи поведінки в інших сферах, сукупність узагальнених смислових установок суб'єкту утворює цілісне - установочне поле. Складаючи цю сукупність установки різні за своїми функціями. Генералізовані смислові установки є основою рис характеру суб'єкта. В той же час у суб'єкта можуть бути актуальні смислові установки, які ще не встигли генералізуватися. Наявність таких установок - це фонд мінливості характеру особи. Одержані результати дозволяють розмежувати поняття: акцентуація характеру, акцентуація особистості, стан акцентуованості.

Теоретичне значення: дослідження полягає в тому, що отримані дані розширюють знання про феноменологію акцентуацій характеру у підлітків, про механізм їх виникнення. Показано, що в основі даного процесу лежить / поряд з іншими чинниками / формування узагальне-

них смислових установок, як внутрішніх психологічних факторів, які визначають той чи інший стереотип поведінки. Цей висновок суттєво змінює постановку питання як про діагностику акцентуацій характеру, так і про їх профілактику та корекцію.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що розроблена методика поетапної діагностики індивідуальних психологічних особливостей акцентуованих підлітків, обґрунтовані принципи та методи пристосовного і перетворюючого індивідуального підходу до них. Розроблена оригінальна методика корекції дезадаптивної поведінки акцентуованих підлітків через включення їх в замаскований психологічний тренінг / корекційну гру /, який проводиться у природніх умовах навчально-виховного процесу. Створено практичні психодіагностичні методики: 1/ для діагностики акцентуацій характеру підлітків / МПДО /; 2/ для діагностики узагальнених смислових установок. Розроблено та апробовано два спецкурси для основних суб'єктів навчально-виховного процесу: "Вступ до психології" для учнів 8-9 класів; "Акцентуації характеру у підлітків" для педагогів.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались за допомогою сучасних методів математичної статистики: врахуванням середнього арифметичного, межі інтервалу довіри до показника тесту, кореляції показників тесту та експертних оцінок і діагнозів за методом шкільної клініки, контент-аналізом якісних даних, а також репрезентативністю вибірки.

На захист виносяться такі положення:

1. Акцентуована особистість вміщує в собі, з одного боку, - специфічні дезадаптивні стереотипи поведінки / дезадаптивні в актуальних умовах, але раніш, або в інших життєвих ситуаціях вони відігравали адаптивну функцію. Далеко не завжди ці стереотипи приводять до об'єктивної адаптації, але майже завжди до суб'єктивної /, а з іншого боку, - відповідні цим стереотипам поведінки, стійкі

генералізовані установки. При цьому спектр актуальних смислових установок, який відрізняється від генералізованих, незначний, як і їх вплив на поведінку суб'єкта. У результаті зменшуються адаптивні можливості особи, звужується сфера її продуктивної діяльності.

2. Існує статистично значима кореляція між особливостями узагальнених смислових установок підлітків та типами акцентуації їх характеру.

3. Деадаптивні, девіантні форми поведінки акцентуованих підлітків знаходяться у відношенні взаємної детермінації з дезадаптивними установками.

4. Позитивні зміни в установках суб'єкта, вироблення ним актуальних смислових установок, які протирічать дезадаптивному та девіантному стереотипу поведінки, слугують базою для розширення репертуару поведінки, можуть приводити до стійких позитивних змін у поведінці, діяльності суб'єкта та його характеру.

5. В умовах спеціально змодельованої для конкретного учня / з урахуванням його акцентуації, позитивних та негативних установок, сильних та слабких сторін його особистості / корекційної діяльності, органічно введеної у повсякденне життя підлітка, можливе подолання бар'єру діяльності, дезактуалізація негативних установок, відмова від стереотипної суб'єктивної адаптації задля об'єктивної. Форма і зміст корекційної діяльності повинні бути такими, щоб підліток, який більше спираючись на свої сильні сторони, досяг успіху у тому, у чому раніше він був неуспішний.

Апробація роботи: результати досліджень доповідались на ряді міжрегіональних, республіканських та міжнародних конференцій. Одержані матеріали апробувались у роботі психологів і педагогів шкіл № 15, 30, 34, 77, 107 м. Запоріжжя. Розроблений курс "Акцентуації характеру дітей та підлітків. Методи діагностики, профілактики та корекції", який апробовано на курсах підвищення кваліфікації вчителів

та психологів при Запорізькому ОЛУВ, на курсах психологів при Брестському ОЛУВ.

Впровадження результатів дослідження: розроблені методи діагностики, профілактики та корекції відхилень характеру дітей та підлітків використовуються у практиці шкільними психологами та педагогами багатьох шкіл. Так, на сьогоднішній день більш ніж 60 шкіл м. Запоріжжя, Запорізької області та інших міст України впроваджують описану в роботі семестрово-заликову систему навчання / СЗН /, про що в особистій справі дисертанта є стверджуючі документи.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох глав, закінчення, списку використаної літератури та 4 додатків. Зміст дисертації викладено на 139 сторінках машинописного тексту, що вміщує 5 таблиць і 1 схему.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обгрунтована актуальність теми, визначені проблема та гіпотеза дослідження, мета, об'єкт, предмет і конкретні завдання, вказані основні методи, висвітлюється наукова новизна, теоретична та практична значимість роботи, сформульовані основні положення, що вносяться на захист, описано форми апробації та їх впровадження.

У першій главі "Стан проблеми у літературі. Завдання та методи дослідження" дається аналітичний огляд психолого-педагогічної літератури, присвячений питанням акцентуованості характеру у підлітків, установочній діяльності психіки, а також діагностичної, профілактичної та корекційної роботи стосовно акцентуованості характеру у дітей та підлітків. У результаті були сформульовані висновки, які визначили основні напрямки та методи дослідження.

На основі аналізу і узагальнення даних літератури показано, що:

І. Формально-динамічні якості індивідуальності дитини та ведучі складові соціальної ситуації розвитку, особливо запозичені

дитиною від дорослих установки щодо різних сфер дійсності та стереотипи поведінки є ґрунтом для формування акцентуацій / В.М.Теплов, В.М.Русалов, А.Є.Лічко, О.В.Кербіков, Д.М.Узнадзе / . Однак недостатньо проаналізована у даному контексті формуюча активність особистості по відношенню до самої себе / Л.М.Андіферова / , а вже на ранніх етапах вікового розвитку дитина активно здійснює селекцію адаптивних / щонайменше суб'єктивно адаптивних / в даних умовах стереотипів в поведінці і зафіксує їх. Нерідко це девіантна поведінка. Прояв акцентуованості у підлітковому віці, це, в певній мірі, спроба суб'єкта пристосуватися до нових умов завдяки вироблених / раніш адаптивних / стереотипів поведінки. Це явище особливо яскраво проявляється при виникненні психологічних бар'єрів у діяльності підлітка та фрустрації важливих для нього потреб / А.А.Бодальов / . Тому акцентуованому підлітку необхідно допомогти знайти і успішно засвоїти адаптивні в нових умовах соціально-сприйнятливі засоби досягнення важливих для нього цілей / П.В.Сімонов, П.М.Єршов / . Необхідно, як вважають багато авторів, сприяти підвищенню рівня психологічної та виконавчої компетентності підлітка, розвитку його самосвідомості та саморегуляції.

2. Поведінка підлітків з певним типом акцентуації у багатьох випадках буде відрізнятися за змістом і за спрямованістю. Отже, ідентифікація акцентуації є тільки відправним пунктом у діагностиці, що виявляє притаманний тільки даному підліткові смисловий зміст його характеру. Необхідно діагностувати як усталений на даний момент стереотип поведінки і відносин / тип характеру / , так і актуальні смислові установки.

3. Для успішної профілактики і корекції дезадаптивної поведінки акцентуованих підлітків потрібно дотримуватись принципу єдності діагностики і корекції.

Оскільки зміст смислових установок являє собою нарис майбут-

ньої поведінки і відображає суть актуальної поведінки, то найважливішим напрямом корекції має бути формування адаптивних та нейтралізація дезадаптивних смислових установок. Необхідним є пошук таких форм і методів корекції, які б досягали цієї мети. Така корекція повинна бути комплексною та довгостроковою, вона повинна органічно вписуватися в систему повсякденних життєвих відносин підлітка, оскільки смислові установки виробляються тільки стосовно особисто-значимих і мотивують об'єктів та видів діяльності / А.В. Асмолов /. У цілому, як показує аналітичний огляд літератури, для успішного вирішення поставлених завдань необхідно збагатити поняття акцентуації характеру підлітків дослідженням їх мотиваційної сфери. З цією метою в подальшому і був здійснений аналіз змістовної частини характеру підлітків у термінах смислових установок.

У другій главі: "Специфічні особливості смислових установок підлітків з різними типами акцентуацій характеру до важливих сфер дійсності" представлені результати розв'язання 1, 2 та 3 завдань дослідження. Акцентуованість характеру підлітків діагностувалась за допомогою ПДО Лічко та методом шкільної клініки. Для прискорення діагностичної процедури дисертантом був розроблений модифікований патохарактерологічний опитник / МПДО /, який має позитивну кореляцію з методикою ПДО більш, ніж на 90%, але в декілька разів портативніший, крім того, МПДО легко застосувати в груповому варіанті.

Діагностика узагальнених смислових установок підлітків до важливих сфер дійсності була здійснена за допомогою модифікованого тесту незакінчених речень, який дозволив визначити усі три компоненти смислової установки: інформаційний, поведінковий і емоційно-оцінний / оскільки кожне завершене речення підслідний оцінював емоційно-оцінним балом $+1, 0, -1$ /, який він виставляв, відрефлексувавши свої емоції від того, про що йшлося у реченні /. Досліджувались узагальнені смислові установки акцентуованих підлітків до таких сфер дійсності, як: "Школа", "Навчання", "Сім'я", "Однолітки",

"Я", "Люди", "Майбутнє". Одержані проєкції піддавались контент-аналізу, а емоційно-оцінні бали, виставлені підлітками по кожній проєкції, алгебраїчно складались. У результаті по кожному підлітку було одержано "установочне поле", яке відрізняється від "Я-концепції" / Р. Бернс /. У даному разі предметом аналізу виступають не установки суб'єкта щодо своєї особи, а установки більш часткового плану, прив'язані до конкретних життєвих ситуацій. Індивідуальне установочне поле / сума емоційно-оцінних балів за сферою дійсності і аналіз проєкцій / є досить інформативним щодо психологічних проблем та сильних сторін підлітка і може слугувати базою при моделюванні подальшої корекційної діяльності з ним. Крім того, при усередненні емоційно-оцінних балів та змісту проєкцій акцентуованих підлітків / табл. I / окремих типів були одержані статистично закономірні особливості установочних полів, притаманних тому чи іншому типу акцентуатів взагалі.

Таблиця I.

Усереднені емоційно-оцінні бали акцентуованих підлітків / 8-9 кл. / до різних сфер дійсності.

Сфера дійсності	Тип акцентуації / кількість досліджених /						
	Гіпертимний / 18 /	Лабільний / 46 /	Тривожно-по-мисловий / 11 /	Інтровертований / 17 /	Збуджуваний / 23 /	Демонстративний / 13 /	Нестійкий / 37 /
Навчання	2,3	1,1	0,9	2,2	1,9	3,2	-1,55
Школа	2,8	1,1	-2,1	1,7	1,8	-1,3	-2,8
Сім'я	3,2	4,1	3,8	2,1	3,5	3,6	3,5
Однолітки	3,5	2,8	-0,13	0,8	2,3	2,8	2,3
Я	4,3	2,3	2,4	0,8	2,9	4,2	2,4
Люди	3,6	2,8	2,3	0,6	1,8	1,4	1,5
Майбутнє	5,2	3,6	2,9	3,9	3,8	4,8	3,4

У ході дослідження методом кореляції змісту проєкцій з емоційно-оцінними балами була встановлена така шкала оцінок: дуже позитивні установки - +3 і більше; позитивні установки - від 1 до +3; нейтральні / близькі до негативних / - від 0 до +1; негативні установки - від -1 до 0; дуже негативні установки - менш ніж -1.

Контент-аналіз проєкцій акцентуованих підлітків доповнив феноменологію акцентуацій характеру, описану у працях А.Б.Лічко та його школи. Він дозволив проаналізувати суб'єктивну психологічну реальність акцентуованих підлітків, дав можливість зробити декілька важливих висновків: 1/ схожі смислові установки по-різному актуалізуються у поведінці учнів з різними типами акцентуацій; 2/ різниця між смисловими установками у межах одного типу детермінує відмінності у поведінці; 3/ узагальнені смислові установки за своїм впливом на поведінку і діяльність суб'єкту можливо поділити на генералізовані та локальні. Генералізовані смислові установки завжди впливають на поведінку суб'єкта, вони стали рисами його характеру. Локальні смислові установки можуть за певних умов впливати на поведінку суб'єкта врозріз з генералізованими / тобто врозріз з типом характеру /. Локальні смислові установки поділяються на актуальні / коли вони при певних обставинах можуть створювати конкуренцію генералізованим і, так чи інакше, детермінувати поведінку і діяльність /, і латентні - практично не реалізуємі у поведінці в результаті їх дуже великої розбіжності з генералізованими установками. Наприклад, негативні установки лабільного та тривожно-помислового типів по відношенню до школи та навчання при дуже високій старанності по відношенню до них, яку вони виявляють об'єктивно. Основна різниця між описаними видами установок полягає в частоті їх реалізації, що відображає їх ієрархічність. Генералізовані реалізуються за досить різноманітних умов. Локальні актуальні установки реалізуються в певних умовах, часто всупереч генералізованим. Локальні латентні установки не реалізуються зов-

сім або дуже рідко / у силу їх великого протиріччя генералізованим установкам /. В умовах певної діяльності можливий перехід латентних смислових установок в актуальні з подальшим їх закріпленням і генералізацією, тобто перебудовою характеру. Таким чином, формування смислових установок завжди випереджує і в значній мірі визначає формування рис характеру, але відбувається цей процес тільки в особисто значимій для суб'єкта діяльності.

Дослідженням виявлено продуктивність індивідуальної діагностики узагальнених смислових установок акцентуованих підлітків. Так, вже на основі емоційно-оцінних балів можливо виділити сфери з перевагою позитивних або негативних установок. Доцільно звернути увагу, в першу чергу, на сфери із значною кількістю негативних установок / до +1 /. Якраз у цих сферах, як правило, у даного підлітка наявні певні психологічні проблеми. Сфери з перевагою позитивних установок, навпаки, вказують на сильні сторони підлітка, умови, в яких його психологічна та виконавча компетентність найбільш висока. Проведення змістовного аналізу проєкцій підлітка дозволяє наблизитись до розуміння суті його проблем. Щонайменше, це дає можливість отримати чіткий вектор, який визначає напрям подальшої діагностики. Спостерігаючи за поведінкою підлітка, аналізуючи процесуальну сторону і продукти його діяльності, проводячи необхідні додаткові дослідження, можна наблизитись до істинного розуміння його психологічних проблем. Проведене дослідження дає можливість дійти до висновку, що при діагностиці психологічних проблем підлітка, прогнозуванні його поведінки, проведенні профілактичної та корекційної роботи необхідно урахувати в комплексі - тип акцентуації характеру підлітка та особливості його установочного поля.

У третій главі "Профілактика і корекція акцентуації характеру у підлітків" викладені результати формуючого етапу експерименту.

Робота проводилась з позиції двох підходів: пристосовного і перетворюючого / Ю.З.Гільбух /, останній у нашому випадку застосовується більш як корекційна робота, ніж розвиваюча.

Пристосовний підхід здійснювався у таких напрямках: 1/ індивідуального підходу до особистості підлітка з урахуванням його акцентуації. Для цього необхідно зрозуміти значимі потреби, притаманні акцентуваному підлітку, та допомогти йому реалізувати їх соціально-сприятливим шляхом; визначити ситуації, провокуючі до дезадаптивної поведінки підлітка та профілакувати їх виникнення. 2/ Оптимізація навчально-виховного процесу у школі в цілому, в напрямку підвищення рівня фізіологічного та психологічного комфорту основних суб'єктів навчально-виховного процесу.

Однією з форм, яка сприяє досягненню цього, є семестрово-заликова система навчання / СЗН /. Основними елементами системи є: 1/ семестровий режим / 6 семестрів і 5 канікул /; 2/ викладання предметів великими блоками; 3/ спарені скорочені уроки; 4/ додаткові індивідуальні заняття; 5/ п'ятиденний навчальний тиждень; 6/ диференційовані підсумкові та тематичні заліки. Основними позитивними результатами впровадження СЗН є: більш високий рівень психологічного і фізіологічного комфорту учнів та педагогів / захворюваність знизилась більш ніж на 30% /. Так, учні 8-9 класів у двох школах, які впроваджували СЗН, спроектували емоційно-оцінні бали за сферами "Навчання" - +2,5, "Школа" - +2,1, а по двом контрольним школам / з традиційною системою / відповідно - +0,9 та +1,6.

Перетворюючий підхід / у нашому випадку - корекція / здійснювався у наступних формах. 1/ Психологічна просвіта учнів. Для підвищення психологічної компетентності учнів, сприяння розвитку їх самосвідомості та саморегуляції, були розроблені програма та зміст спецкурсу для учнів 8-9 класів "Вступ до психології". Зміст спецкурсу включав у себе три розділи: психологія особистості, пси-

хологія пізнавальних процесів, психологія спілкування. У процесі викладання спецкурсу вирішувались три основні завдання: навчаюче, діагностичне, тренінгове. 2/ Психологічне консультування акцентуованих підлітків. У процесі консультування вирішувались чотири основні завдання. По-перше, сформувати у підлітка здібність об'єктивізувати особливості свого характеру і важких, "загрозливих" для нього ситуацій. По-друге, розширити діапазон вірогідних адаптивних засобів поведінки підлітка у таких ситуаціях. У третій, допомогти підлітку добре усвідомити з важливих для нього позицій вірогідні проблеми, які створює розвиток його дезадаптивної поведінки. У четвертих, спільно з підлітком сформувати позитивну програму його майбутнього. 3/ Психологічне консультування батьків акцентуованих підлітків повинно допомогти їм вирішити чотири завдання. По-перше, допомогти батькам усвідомити важкі для їх підлітка ситуації та навчитися розпізнавати їх. По-друге, усвідомити вади у вихованні своїх дітей, які провокують їх дезадаптивну поведінку. По-третє, побудувати модель таких взаємовідносин у сім'ї, які б призводили до згасання дезадаптивної поведінки підлітка. У четвертих, необхідно допомогти батькам проаналізувати, чи не задовольняє підліток за допомогою своєї дезадаптивної поведінки якісь потреби, вдаючись до психологічного тиску на батьків. У такому разі подібні спроби підлітка необхідно заблокувати і разом з ним знайти та закріпити соціально-сприятливі засоби задоволення потреб підлітка. 4/ Корекція дезадаптивної поведінки підлітка методом "корекційної гри". Положення, що узагальнені смислові установки і діяльність знаходяться у стані взаємної детермінації, лягло в основу методики психокорекційної гри, яка по суті являє собою психологічний тренінг, замасковану рольову гру, а по формі - звичайні елементи навчально-виховного процесу. Для проведення і реалізації корекційної гри психолог конструє, організує і залучає підлітка у таку діяльність, у ході

якої останній, спираючись на свій психологічний позитив, на свої сильні якості, мовби випадково засвоює раніш недоступні для нього види діяльності, втягується у взаємодії, які раніш його лякали, розширює свій репертуар поведінки. У роботі розроблені принципи та технологія корекційної гри, психофізіологічною основою якої є процес іррадіації установок. У даному випадку це процес переносу позитивних установок в умов природної діяльності підлітка, бо якраз природність успіху найбільш сприяє актуалізації адаптивних локальних установок з їх подальшим закріпленням - перебудові характеру. Успішність корекційної гри обмежується перевагою мотивації досягнення підлітка над мотивацією збігання невдач / неефективна, наприклад, для нестійкого типу /.

У закінченні дисертації дається підсумок результатів проведеного дослідження, які підтверджують висунуті гіпотезу та положення, що висені на захист. Зроблені головні висновки, визначаються перспективи подальшої розробки досліджуваної проблеми.

Показано:

1. Кожному типу акцентуованих підлітків притаманні зі статистичною закономірністю особливості узагальнених смислових установок, які впливають на їх діяльність. Разом з тим, реалізація актуальних смислових установок найчастіше модифікується генералізованими установками. Чим більш сталою буде ієрархія смислових установок підлітка, тим менше вірогідність перебудови характеру.

2. Виявивши сфери дійсності з перевагою позитивних, негативних установок та тип акцентуації характеру підлітка, психолог може змодельовувати корекційну гру, яка може сприяти даному підлітку подолати бар'єри діяльності, розширити спектр адаптивної поведінки. Цю корекційну гру може вмішувати в себе будь-який елемент та форма навчально-виховного процесу.

3. В результаті аналізу літератури та даних проведеного до-

слідження можливо виділити основні фактори, які профілактують формування акцентуацій та прояв відповідних їм дезадаптивних стереотипів поведінки. 1/ Збагачене / з позитивною соціальною спрямованістю діяльності та спілкування / середовище виховання. Умови психологічного комфорту в сім'ї та школі. 2/ Оволодіння дитиною з раннього віку широким спектром адаптивних, соціально-сприйнятливих стереотипів поведінки, засобів задоволення своїх потреб. Формування достатньо високої психологічної та виконавчої компетентності особистості. 3/ Розвиток самосвідомості, соціально-позитивної спрямованості особистості і основаної на цьому саморегуляції поведінки. Розвиток уміння об'єктивізувати свою поведінку в умовах бар'єра діяльності, самоуправління в умовах цілеспрямованої діяльності.

4. Одержані результати дозволяють зробити спробу сформулювати такі поняття, як акцентуація особистості та стан акцентуованості у порівнянні з поняттям акцентуації характеру.

Акцентуація характеру - це крайні варіанти його норми, при яких певні його риси загострені настільки, що виявляється вибіркова вразливість суб'єкта по відношенню до певних психогенних впливів при добрій і навіть збільшеній опірності щодо інших.

Акцентуація особистості - це наявність у її характері певних загострених рис, детермінованих жорстко зафіксованими генералізованими смисловими установками. Незважаючи на життєвий досвід фонд локальних установок такої особи / як актуальних, так і латентних / дуже невеликий або подавлений набравшими силу стереотипів генералізованими смисловими установками. Тому у дуже широкому спектрі ситуацій дана особистість, намагаючись задовольнити свої потреби, буде вести себе напрочуд стереотипно. Але загальний рівень її соціальної адаптації може бути достатнім, що не дозволяє вести мову про психопатію.

Стан акцентуації - це стан, коли реакції, специфічні для певно-

го типу акцентуації, виявляються на фоні сильного виснаження особистості / нервово-психічного або фізичного /. Цей стан мінучий і може виявлятися як у осіб, які мають акцентуовані риси у своєму характері, так і не маючих їх, що дозволяє говорити про генетичний зв'язок між акцентуованістю та механізмами психічного захисту, суб'єктивної адаптації особи.

Б. Корекція і профілактика дезадаптивної поведінки акцентуованих підлітків повинна бути комплексною та довгостроковою, проходити в умовах природного для підлітка середовища і, звичайно, в умовах навчально-виховного процесу у школі. Вона повинна починатися тоді, коли ієрархія смислових установок підлітка ще не стала надто стійкою, якнайкраще - у допідлітковому віці.

Подальші перспективи дослідження цієї проблеми пов'язані з вивченням механізмів генезу акцентуацій характеру в учнів різних вікових груп з позиції аналізу смислових установок, розробкою методів ранньої діагностики акцентуованості характеру та ефективних засобів профілактики цього явища. Недостатньо вивчені і проблеми акцентуованості педагогів у зв'язку з їх професійною адаптацією та компетентністю. У практичній площині проблема полягає у пошуках ефективних засобів діагностики педагогами структури свого характеру та його корекції для оптимізації взаємодії з учнями та іншими суб'єктами навчально-виховного процесу.

Основний зміст дисертації висвітлено у таких публікаціях:

1. Акцентуації характеру і схильність до технічної творчості / Сучасні проблеми підготовки інженерних кадрів: Тези доповідей науково-метод. конф. - Запоріжжя, 1993 - С. 170 /.

2. Особливості узагальнених смислових установок акцентуованих підлітків / Школи нового типу: досвід становлення, технології та перспективи: Тези доповідей науково-практ. конф. - Запоріжжя, 1993 - С. 106 /.

3. Семестрово-залікова форма організації навчально-виховного процесу / Там же - Запоріжжя, 1993 - С.143 / у співавторстві //.

4. Проблема акцентуованості характеру вчителя та учня у підвищенні психологічної компетентності педагогів / Актуальні проблеми післядипломної освіти педагогічних кадрів у період відродження національної школи: Тези доповідей звітної науково-практ. конф. - Київ, 1993 - С.40 - 41 /:

5. Вияв та прогнозування міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів за допомогою діагностики узагальнених смислових установок / Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі: Тези доповідей міжнародної науково-практ. конф. - Чернівці, 1993 - С.66 - 68 /.

6. Оптимізація організації навчально-виховного процесу як фактор запобігання міжособистісних конфліктів у школі / Там же - Чернівці, 1993 - С.72 - 74 / у співавторстві //.

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НА УВАЖАННЯ

Підп. до друку 02.02.94 . Формат 60×84^{1/16}.
Папір друк. № 3 . Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 116 .
Умовн. фарбо-відб. 137 . Обл.-вид. арк. 20 .
Тираж 100 . Зам. № 4-514

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

960405

3. ... / ... - 1991 - 0.143 / ... //

4. ... / ... - 1993 - 0.81 - 81 / ... //

5. ... / ... - 1993 - 0.88 - 88 / ... //

6. ... / ... - 1993 - 0.72 - 74 / ... //

Handwritten signature

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or reference information, including the number 1991.

460405

AB 29.224

3. 4-514.